

Ф І Л О С О Ф І Я

*Валентина Іванівна ДРОТЕНКО,
кандидат філософських наук, доцент кафедри
українознавства Дрогобицького державного
педагогічного університету ім. Івана Франка*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕТОДОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Насамперед слід зазначити, що проблема розглядається у контексті дослідження логіки взаємозв'язку (взаємопереходів, взаємоперетворень, „діалогу“) етнічних культур як необхідного „моменту“, конкретно-історичної форми універсального розвитку культури. Таке дослідження, у свою чергу, потребує з'ясування теоретичних та методологічних засад науки, яка безпосередньо вивчає взаємозв'язок „етнос – культура“. У нашому випадку це – українознавча наука, її історико-теоретичні та методологічні основи.

Відомо, що без з'ясування предмета й методу українознавства неможливо розкрити його внутрішньої структури як такої цілісної наукової системи, що поєднує в собі теоретико-методологічні та методико-педагогічні засади, а також неможливо усвідомити внутрішню логіку перетворення опосередкованих форм взаємозв'язку „етнос – культура“ (дивись „концентри“ українознавства, що визначені концепцією інституту Українознавства [3, 21]).

До цього варто додати ще й тезу того ж таки автора про „часову дистанцію“, що відділяє „реальне українознавство від його теоретичного осмислення та термінологічного вираження“ [3, 37], а також зауваження, що „українознавство не може сформуватися до появи як українського етнічно-територіально-державного феномена, так і усіх зазначених форм самопізнання та самоусвідомлення... і є наслідком не тільки аналізу, а й синтезу накопиченого досвіду“ [3, 38].

Загалом дослідження предмета науки українознавства орієнтовані на його історичну еволюцію і у такий спосіб, ґрунтуючись на принципі еволюціонізму, зорієнтовані на визначення

його внутрішньої єдності й диференційованості як деякої органічної цілісності. Втім саме в контексті аналізу розвитку поняття про предмет виникає можливість (і необхідність!) аналізу становлення власного методу науки українознавства.

В історії народознавчої науки (XVIII-XIX ст.) можна простежити її становлення від народознавства і етнографії (або „фелькеркунде“, витоки якого лежать в інтересі дослідників до культур неписьмених народів) до етнології і „фолькскунде“ (вивчення історичного розвитку способу життя та традиційно-побутової культури власного народу; до того ж, на відміну від „фелькеркунде“ вивчення історичних форм життя та культурних ознак свого народу включає й сучасність). Отже, терміни „народознавство“ – „етнографія“ – „етнологія“ – „українознавство“ (у нашому випадку) за такої логічної послідовності поступально розкривають:

1) історію розвитку предмета дослідження від „фелькеркунде“ до „фолькскунде“, тобто від „народознавства“ до „українознавства“, коли предметом дослідження стали ті властивості етносу, які вирізняють його серед інших, зокрема це специфіка етногенезу, етнічної історії, етнічних процесів тощо;

2) становлення методу дослідження народознавчої науки від етнографії до етнології. Якщо головними теоретико-методологічними принципами етнографії з часів XVIII ст. були принцип еволюціонізму та порівняльний історико-культурологічний метод, то разом із виникненням терміна „етнологія“ (XIX ст.) постала потреба розробки власного методу досліджень.

Так з'явилося поняття „філософської етнології“, яке вперше було вжито Ф.Шеллінгом у дослідженні процесу виникнення народів (що таке народ, чому він став народом?) та їх міфології („...народ обретає міфологію не в історії, наоборот, міфологія определяє его історію, или, лучше сказать, она не определяет историю, а есть его судьба...“ [5, 213]).

Згідно з концепцією Шеллінга, становлення народу відбувається внаслідок загальності свідомості. Виразом, явленням, феноменом такої загальності є спільність мови. Основа цієї спільності перебуває у спільному погляді на світ, який безпосередньо міститься й дається народові у його міфології. Міфологія виникає разом з народом як свідомість народу-індивіду; разом із цією свідомістю народ і виступає із всезагальної свідомості людства; завдяки такій свідомості він і є ось цей народ, і вона відрізняє його від решти народів світу не менше, ніж мова.

Насамперед Шеллінг розглядає основу філософського методу дослідження в етнології – історичну діалектику. Буттю притаманна своя історичність, і буття розкривається у такий спосіб, яким воно є; буття приречене відкривати себе історично і бути у

власній історії, бути власною історією. В буття входить свідомість, що породжена буттям відповідно до того, яким воно є, і разом з цим протиставлена йому. Виникає взаємодія буття і свідомості, осягнення буття через свідомість. Сама свідомість, як момент буття, має власну історію, а буття має свою історію у свідомості і через неї. Відповідно міфічні уявлення теж складаються в історію. Історія того, у який спосіб мислиться й усвідомлюється Бог, для Шеллінга не належить лише сфері теології, історії релігії, оскільки це, зрештою, історія буття, буття в історії його здійснення, філософія міфології.

Філософія міфології фіксує два виміри міфології: історичну форму мислення, тобто історичний спосіб осмислення та спосіб існування суспільної свідомості взагалі, а також нерозривну єдність історії буття та історії міфології. І тут важливим є те, що Шеллінг з позицій історичної діалектики окреслює особливий випадок діалектики одиничного і загального в контексті розвитку філософської етнології, а саме: у який спосіб єдність, цілісність як всезагальність і необхідність існують у свідомості окремого народу.

Отже, Шеллінг через дослідження конкретної проблеми етнології за допомогою філософської діалектики намагається вивести етнологію XIX ст. за межі порівняльно-історичного методу етнографії.

Аналізуючи фольклорно-етнографічні, українознавчі студії XIX ст., бачимо не випадковість значної уваги істориків, етнографів, фольклористів до дослідження міфології стародавніх слов'ян, зокрема – міфології українців. Слід також визнати, що саме дослідження цієї проблеми стали одним із провідних напрямків у розвитку українознавчої науки в XIX ст. та й у сьогоденні. Українську міфологію розглядають як такий етнокультурний елемент в системі світової культури, який дозволяє реконструювати світоглядні передумови історичного минулого українського етносу, а також шляхи його майбутнього в контексті етно- та культурогенезу.

Історико-етнографічна література XIX – початку XX ст. (М.Костомаров, Я.Головацький, І.Нечуй-Левицький, О.Потебня, В.Гнатюк, Т.Рильський, Г.Булашев) акцентувала увагу на виразній наявності антропоморфних, космогонічних, теологічних міфів в українській міфології, що свідчить про її практично завершену форму та високий рівень культури. Методологічною основою цих досліджень став порівняльно-історичний метод, а предметом – особливості структури міфології стародавніх слов'ян, зокрема українців, її значення у визначенні витоків духовної культури

етносу та роль у з'ясуванні загальних закономірностей етнічної культури.

Міф постав у відношенні до історії, а міфологія – як історія її авторів, як спогад про життя не надприродних істот, а народів, що її створили, тобто як органічний продукт діяльності людства в цілому, коли індивідуальні, етнічні, навіть расові відмінності підпорядковуються загальним властивостям людського розуму.

Сучасна етнологія потребує конкретизації предмета дослідження. Насамперед – аналізу способу відображення самоорганізації етносу у міфологічній картині світу, а також специфіки моделювання світу в різних етнічних картинах світу. Це, в свою чергу, викликає необхідність філософського, діалектичного методу дослідження проблем етно- та культурогенезу і, зокрема, необхідність застосування філософської теорії міфу.

Міф з точки зору міфічної свідомості є найвищою (за своєю конкретністю) реальністю, а міфічна форма моделювання світу – це спосіб структурування реальної дійсності відповідно до канонів міфічного типу мислення, в основі якого лежить універсальне для всіх культур бачення світу через співставлення „космос – хаос“. Міфологія як універсальна форма моделювання світу по-різному представляє основні параметри реальності в різних етнічних картинах світу, але спосіб відображення один – пошук гармонії, впорядкування хаосу. Межею істини і краси в міфології виступає космос – чуттєвий, одухотворений, вічно рухомий, що залежить тільки від самого себе, є сам для себе і, створюючи себе, разом з цим створює все. Такий космос – це Божество і Абсолют, а міфічні боги – це принципи окремих сторін чуттєво-матеріального руху космосу як єдино можливої його дійсності.

Специфіка системи уявлень певного етносу про будову і закони космосу, а також про походження етносу, його роль і місце у світобудові узагальнюються категоріями „етнічний макрокосм“ і „етнічний мікрокосм“. Різноманітність інтерпретацій взаємодії мікро- і макрокосму в різних етнічних картинах світу набуває таких якісних особливостей, що стають вирішальним фактором у формуванні самотнього менталітету окремих етносів, у визначенні напрямків подальшого розвитку їх культури.

Отже, міфологія як універсальне явище культури водночас є історичною формою фіксації етнічної пам'яті і ґрунтом етнічної ментальності. Як така, в розвитку сучасної етнології посідає визначальне місце для:

– розуміння сутності етнічної культури, що є виявом специфіки етносу, особливостей його менталітету, психології, традицій, мистецтва тощо;

– розкриття особливостей етнічного характеру як певного способу світовідчуження, що репрезентується у відношенні до світу, в звичаях, обрядах;

– з'ясування основних рис етнічної психології та її залежності від історичної долі етносу;

– розкриття процесу формування етнічної самосвідомості.

Сучасна наука про міфологію характеризує міф як такий спосіб розуміння речей, коли їх сутність є реально відчуженою, тобто коли будь-яка річ є тілесно-субстанційним втіленням ідеї.

Отже, міф – це діалектична тотожність ідеального і реального, тотожність не лише суб'єктивна, але й об'єктивна. У цьому розумінні міф постає символом.

Символ – суттєва форма існування культури; не лише результатів, але й самого процесу культурної діяльності. Символ є узагальненням різноманітності соціально-історичних явищ у процесі живого чуттєвого споглядання дійсності за допомогою абстрактного мислення і творчого перетворення самої діяльності у суспільній практиці особистості. „Символ, котрий уже по самій своїй природі являється некоею общностью, обязательно указывает на все то единичное, что под него подпадает, а все единичное, на что указывает символ, обязательно свидетельствует о той обобщенной сфере, куда оно относится. Следовательно, наше учение о символе должно быть только частным случаем диалектической теории соотношения общего и единичного.“ [4, 250-251].

Символ є принцип конструювання, породжуюча модель. Відображуючи сенс речей, символ є таким узагальненням, яке дозволяє, навіть робить необхідним повернення до речей, що підлягали узагальненню, і цим розкриває їх смислову закономірність. Тобто символ – це такий закон, який смисловим чином, осмислено „породжує“ речі, залишаючи недоторканим їх емпіричне буття. Символ поєднує в собі протилежність внутрішнього і зовнішнього в речах і, утримуючи собою суперечність змісту і форми, набуває означення, знаку такої цілісності (єдності протилежностей), яка визначається універсальним принципом єдності різноманітного, і, як такий, символ постає завершенням, межею, границею „ніщо“ речей.

У символі і через символ здійснюється перетворення об'єктивної реальності на предмет діяльності людини, а потім на дійсність її культури. В символі і через символ здійснює себе ідеальне, для якого символ – це дещо зовнішнє, чуттєве, видиме (наприклад, слово), але таке чуттєве, яке водночас виявляється опосередковуючим „ідеальним буттям“, значенням відмінної від нього тілесної форми.

Значення символу завжди залишається поза його безпосереднім обрисом, тобто знаходиться, перебуває в інших чуттєвих речах і виявляється тільки через всю систему відношень решти речей до даної, що стала символом.

Функція символу полягає у тому, що він репрезентує не себе, а інше, і є засобом розкриття сутності іншого – чуттєвих речей. "...Функция символа состоит как раз в том, чтобы быть телом идеального образа внешней вещи, точнее – закона ее существования, всеобщего. Символ, изъятый из реального процесса обмена веществ между общественным человеком и природой, перестает быть и символом..." [1, 222].

Символ постає такою опосередковуючою ланкою, яка своїм внутрішнім змістом, смисловою структурою і логічною природою окреслює взаємозв'язок, взаємозумовленість, суперечливу сутність взаємовідносин: – „творчість – культура“, „етнос – культура“, „одиничне – загальне“.

Розглянуті вище учення про міф і учення про символ, будучи окремим випадком діалектичної теорії співвідношення загального й одиничного, складають теоретичну основу сучасної філософії культури і водночас відображують становлення предмета і методу культурологічного знання, зокрема етнічної культури.

Бачиться, що саме у цьому напрямку перспективним є розвиток досліджень предмета і методу українознавства як такої теоретичної дисципліни, яка у своїх студіях не обмежувалася б простою констатацією різноманітних фактів етнічної історії, традицій етнічної культури, а спроможна була б розглянути їх з точки зору логіки формування символу, ідеалу в традиційній культурі, а також з'ясувала б їх значення і функцію в культурі сучасній.

До того ж, з другої половини ХХ ст. в процесі розвитку культури стали помітними зовсім інші тенденції. Насамперед – це поява феномена масової культури, яка толерантно співіснує із традиційними культурами. По-друге, наслідком появи масової культури стала рефлексія культури щодо самої себе. "...Провокация массовой культуры, которая чрезвычайно быстро распространилась и приобрела универсальный характер, создала для каждого человека возможность альтернативной самоидентификации... результатом стало осознание традиции как условности, релятивизация культурных традиций вообще" [2, 59-60].

Відомо, що традиції як елемент соціально-культурної спадщини мають об'єктивну основу, яку складає специфіка конкретно-історичних суспільних стосунків і яка забезпечує функціональність традицій, що зберігається навіть тоді, коли зовнішнє середовище культури змінюється. Зміна об'єктивної основи

визначає й зміну культурних традицій. Втім аналіз сучасної культури фіксує не тільки процес „дезоб'єктивації“ традицій та „детрадиціоналізації“ суспільства, але водночас і зворотний рух, а саме – засвоєння культурами економічно і політично розвинутих країн елементів традицій етнічних „малих“ культур. „Культурное інсценування... стремиться к аутентичному, возможно более полному воссозданию реальности иной культуры“ [2, 62], проте це не завжди можливо, оскільки відсутні критерії відтворених життєвих форм і культурних стилів, а також критерії самого відтворення.

Таке специфічне „розгортання“ логіки культури вимагає розробки такої теоретико-методологічної і методичної основи, котра розкрила б сутність етнічної культури у її універсальному значенні.

Сутнісним визначенням культури та її основою є універсальність людини як особистості, а необхідною умовою – відсутність антагонізму між культурою і політико-економічною та ідеологічною сферами суспільного буття.

Якщо культуру розуміти як сферу виразності буття, як „ідею буття“, то втілення ідеї відбувається матеріально, реально, у чуттєво-тілесні форми. У цьому суть універсальності культури, в якій всезагальне (ідеальне) стає чуттєво відчутним, приватним переживанням кожної окремої людини, що здатна їх прожити. Коли культура як об'єктивна реальність адекватно присутня в суб'єктивному житті, відбувається такий внутрішній розвиток суб'єктивності, її почуттів, переживань, який надає об'єктивній реальності ще більшої виразності й значимості.

Універсальність людини передбачає субстанційну єдність об'єктивного і суб'єктивного, тобто субстанційне, а не просто осмислене й усвідомлене суб'єктивно, втілення ідеї в матерії. У самій реальній дійсності, що є реальною творчістю, діяльністю чуттів, почуттів, переживань і дійсністю людини, відбувається отожднення внутрішнього і зовнішнього, об'єктивного і суб'єктивного, матеріального та ідеального. Це дійсно суттєве і дійсно існуюче отримує своє граничне узагальнення в символах культури. І як такі, вони виявляють перехід субстанційної єдності об'єктивного і суб'єктивного, матеріального та ідеального в особистісну єдність об'єктивного і суб'єктивного, єдність матерії та ідеї.

Логіка переходу субстанційної єдності матеріального й ідеального в особистісну єдність матерії та ідеї є процес опосередкування, процес „вичерпування“ всіх архаїчних форм культури, процес вичерпування рефлексії культури над самою собою. Водночас ця логіка переходу розкриває спосіб розв'язання

суперечності опосередковуючих форм, який є і способом створення реальної дійсності естетичної культури особистості.

1. Ильенков Э.В. *Философия и культура*. – М., 1991.
2. Ионин Л.Г. *Театр культурных форм // Человек*. – 1991. – № 3.
3. Кононенко П.П. *Українознавство: Навч. посібник*. – К., 1994.
4. Лосев А.Ф. *Философия. Мифология. Культура*. – М., 1991.
5. Шеллинг Ф.В.И. *Сочинения в 2-х т.* – М., 1989. – Т.2.

Валентина Дротенко. Деякі аспекти методології та методики українознавства. Йдеться про специфічне „розгортання“ логіки сучасної культури, що вимагає розробки таких теоретико-методологічних та методико-педагогічних засад, котрі спроможні розкрити сутність етнічної культури в її універсальному значенні. Аналізується проблема предмета і методу українознавства з точки зору філософської діалектики. Розглядаються вчення про міф і про символ як окремий випадок діалектики загального та одиничного і як теоретична основа досліджень етнічної культури.

Валентина Дротенко. Некоторые аспекты методологии и методики украинноведения. Речь идет о специфике „разворачивания“ логики современной культуры, требующей разработки таких теоретико-методологических и методико-педагогических оснований, которые способны раскрыть сущность этнической культуры в ее универсальном значении. Анализируется проблема предмета и метода украинноведения с точки зрения философской диалектики. Рассматриваются учения о мифе и символе как частный случай диалектики общего и единичного и как теоретическое основание исследований этнической культуры.

Valentyna Drotenko. Some aspects of methodology and methods of Ukrainian studies. It dwells on the specific „development“ of the modern culture logic that demands working out the theoretico-methodological and methodico-pedagogical bases to enable revealing the essence the ethnic culture in its universal meaning. The problem of the subject and method of Ukrainian studies from the point of view of philosophic dialectics is analysed. Myth and symbol learning as a special case of dialectics of general and particular and the theoretical basis of ethnic culture study are considered.